

H. E. Richter: l'intent de relacionar psicoanàlisi i ciències de la cultura

Carles Rius

L'autor exposa i valora les idees principals de la filosofia de Horst-Eberhard Richter i de la seva l'empresa intel·lectual en el seu intent d'eixamplar les bases i els límits de la psicoanàlisi fins abastar el conjunt de les ciències de la cultura, camí que ja havien iniciat també altres autors com ara Erich Fromm, Herbert Marcuse, Bruno Bettelheim, Alexander Mitscherlich, Paul Ricoeur, entre d'altres

Des que Sigmund Freud va fundar la psicoanàlisi, diversos han estat els intents d'eixamplar el coneixement d'aquesta pretesa ciència a d'altres camps del saber. De fet, ja el 1913, el metge vienès va escriure un article titulat «L'interès per la psicoanàlisi», en el que expressava la seva convicció que disciplines com la filosofia, la història, la sociologia, la pedagogia, la lingüística, i l'art, podien beneficiar-se dels coneixements sobre l'inconscient assolits per la psicoanàlisi. I fou a partir d'aquell moment quan ell mateix més obres va escriure que mostaven aquesta fructífera relació, havent passat a considerar la disciplina que ell havia creat, com a psicologia profunda (*Tiefenpsychologie*).¹

Alguns companys del cercle de Freud també varen fer valuoses aportacions al respecte (Karl Abraham, Otto Rank, Ernst Jones, Oskar Pfister, etc.). Més recentment, hi ha un autor que dedica esforços a obrir camí en aquesta aquesta difícil zona, en gran part encara per explorar. Em refereixo a Horst-Eberhard Richter.

Aquest actiu ancià de 83 anys està considerat una de les figures intel·lectuals més prominents de l'Alemanya actual. Metge, psicoanalista i doctor en filosofia, ha estat professor de la Universitat de Giessen i director de la seva Clínica de Psicosomàtica, director de l'Institut Sigmund Freud de Frankfurt, i professor de la Universitat de Viena, així com un dels fundadors de la secció alemanya de l'Associació Metges contra la Guerra (IPPNW), que el 1985 va rebre el Premi Nobel de la pau. Ha escrit 25 llibres, cap dels quals, que jo sàpiga, ha estat traduït al castellà (ja no parlem al català). I en els últims anys nombroses són les entrevistes que se li han fet i han estat publicades per diaris i revistes de gran tiratge, per exemple a *Die Zeit*, i *Der Spiegel*.²

El llibre més citat de Richter es titula *Der Gotteskomplex* («El complex de Déu»), que va ser publicat el 1979, i que el 2005 va tenir una exitosa reedició. I no fa gaire, setembre de 2006, ha tret la seva darrera obra: *Die Krise der Männlichkeit* («La crisi de la masculinitat»), en la qual reactualitza la seva tesi principal.

EL COMPLEX DE DÉU

La tesi més debatuda de l'obra de Richter és la que es coneix amb l'expressió que dóna títol a la primera obra esmentada: la idea del complex de Déu.

Aquesta tesi es pot resumir en els següents termes. Durant els primers anys de la seva vida, l'infant adquireix cert nivell intel·lectual, i s'adona que els pares no són una roca tan ferma com fins aleshores havia suposat. Això ocasiona una inseguretat i uns temors en l'infant, que ell intenta sobrecompensar amb un constant control de totes les situacions, tant les exteriors com les interiors. Aquesta experiència, en part inconscient, i que Richter declara haver observat en pacients seus, el psicoanalista la interpreta com un pas d'un sentiment d'impotència a una tendència narcisista d'omnipotència: la negació de tota dependència i de qualsevol possible manca.

LA INTERPRETACIÓ DE LA HISTÒRIA DE LA FILOSOFIA

Després d'haver exposat la seva tesi sobre el complex de Déu, Richter fa un paral·lelisme entre aquesta evolució del subjecte i la de la història de la humanitat, de manera que la situació de confiança absoluta en els pares, correspon a la seguretat que la figura d'un Déu protector proporcionava a l'home medieval, i la reacció d'autoafirmació, negadora de

tota dependència emocional, el comportament omnipotent esmentat, equival a l'home de l'Edat Moderna, el qual, segons Richter, va iniciar un perillós procés de domini de la naturalesa interior i exterior, en el que ell es comporta com si fos Déu.

Partint d'aquesta comparació, Richter exposa un recorregut interpretatiu de la història de la filosofia, el qual apareix en la primera part d'*El complex de Déu*, i que torna a repetir-se, només amb algunes petites variacions, en la segona part de *La crisi de la masculinitat*.

Aquest itinerari comença per valorar amb gran estima els antics i la seva concepció unitària de la ment i el cos (Empèdocles, Plató, Aristòtil,...).

Després, passa a lloar la figura de Jesucrist (sobretot el que s'expressa en «El Sermó de la muntanya»), i la contraposa a seguidors seus com sant Pau i sant Joan, així com al pensament maniqueista que es va desenvolupar posteriorment –Richter pensa que aquest maniqueisme és la font de la política del president nord-americà George W. Bush.

La tesi més debatuda de l'obra de Richter és la que es coneix amb l'expressió que dóna títol a la primera obra esmentada: la idea del complex de Déu

De l'Edat Mitjana, l'autor en critica sant Agustí, el procés de la Inquisició i les croades; i en resalta sant Francesc i Clara d'Assís, els quals haurien recuperat l'autèntic missatge de Jesús.

El punt d'inflexió, però, hauria estat el Racionalisme que es va iniciar amb l'Edat Moderna, i que tindria l'expressió de la seva irrupció en el *cogito ergo sum* de Descartes, i en les fantasies premonitòries del domini científic sobre el món, de Francis Bacon (*Nova Atlantis*).

En aquesta línia de pensament egocèntric, omnipotent i destructor, Richter hi inclou la majoria dels filòsofs de la història moderna d'Occident: Hobbes, Kant, Fichte, Hegel, Schopenhauer, Nietzsche; també el Positivisme, Herbert Marcuse, etc.

Només algunes excepcions aïllades haurien tingut el coratge de reivindicar els valors que ell reclama: Pascal i la «lògica del cor»; Max Scheller i el concepte d'«empatia».

En aquest grup, Richter, en part, també hi inclou l'obra de Sigmund Freud: per la seva estimació de la part emocional, per l'aportació d'una nova tècnica amb la que tractar aquest aspecte de l'home, pels seus estudis sobre la naturalesa psicològica dels moviments de masses,... Nogensmenys, l'autor és molt crític amb altres aspectes de l'obra de Freud, sobretot: algunes de les seves declaracions sobre la naturalesa de la dona, i la seva afirmació sobre l'existència de la pulsio de mort, un dels pilars fonamentals de la seva darrera metapsicologia.

Aquesta interpretació de la història de la filosofia, a través de la tesi del complex de Déu, té l'avantatge d'aparentar una línia coherent que abraça tota la història d'Occident.

Hom també troba en aquest recorregut algunes reflexions certament interessants: la interpretació psicoanalítica de la vida i obra de sant Agustí, en la que la relació del filòsof amb la seva mare és vista per Richter com a incestuosa, i com l'origen d'una escissió entre la sexualitat i l'amor, la qual hauria contribuït no només al menyspreu que el bisbe d'Hipona va tenir per la dona amb la que havia conviscut durant 15 anys i que li havia donat un fill, sinó també a la separació irreconciliable entre la «Ciutat de Déu» i la «Ciutat dels homes» o, més ben dit, la «Ciutat del Diable»; o també, en contraposició a aquest cas, l'exemple de la relació entre sant Francesc i Clara d'Assís, basada en un erotisme sublimat, que hauria permès que ella pogués desenvolupar la seva fortalesa i que ell desplegués la seva sensibilitat, i que ambdós emprenguessin una lluita real contra el mal, fonament de l'humanisme cristià; o en l'anàlisi que duu a terme del *Behaviorisme*, en el que Richter hi inclou tot intent de reduir la psicologia humana a la utilització i al control del seu comportament exterior, intentant esborrar, i negant, tota possible dimensió interna: sigui que en ella puguem comprendre quelcom nou sobre la capacitat de l'home de relacionar-se amb la naturalesa i amb els altres, sigui com a punt de partida per a precisament modificar i millorar el món extern –una tendència cada vegada més present en les nostres societats i més exempta d'una crítica dels seus límits.³

També s'ha de reconèixer que amb aquestes interpretacions Richter aconsegueix reivindicar certs valors que han estat obliterats: la sensibilitat; l'emotivitat; el reconeixement d'un mateix en els altres; la solidaritat; la importància de ser sofert; la revalorització dels períodes en els que l'home no pot desplegar totes les seves potencialitats, això és, la infantesa i la vellesa; el reconeixement del paper social que la dona ha exercit i de la seva transformació; la necessitat d'acceptar cert

Richter fa un paral·lelisme entre aquesta evolució del subjecte i la de la història de la humanitat

grau de dependència amb la naturalesa; la rellevància del sentit de comunitat; la significació de la religió; la necessitat d'un esforç per trobar una relació entre les diverses religions; la reivindicació de seguir en la recerca d'uns valors universals; etc.

Així mateix, és convincent la idea que amb la consciència d'aquests valors hom podria combatre millor l'«analfabetisme emocional», probable causa de la projecció exterior del motiu del propi sofriment (en la forma de grups estigmatitzats), de la fugida enganyosa del malestar, a tra-

vés de la constant «cultura de l'entreteniment» (*Party-Kultur*) de l'egocèntric intent de superar heroicament el patiment (esports de risc, construcció de gratacels cada vegada més alts), ...

La situació de confiança absoluta en els pares correspon a la seguretat que proporcionava a l'home medieval la figura d'un Déu protector

Tanmateix, només pel que fa a l'empresa intel·lectual de l'estudi de la història de la filosofia, en aquesta interpretació global de la mateixa que fa Richter, hom pot constatar-hi certa simplificació que fa que, per exemple, la inventiva recerca cognitiva del Renaixement alemany (Paracels, Agrippa von Nettesheim, ...) quedi reduïda a una crítica a l'omnipotent recerca de l'elixir de la vida; o que la subtilesa crítica, les ambivalències,

les paradoxes, i certament també les contradiccions de Nietzsche siguin resoltes com a deliri de grandesa del superhome, i com a constitutives del «precursor del nazisme».

És aquesta manera de considerar la història del pensament, la que fa que hom temi una situació similar a l'hora de jutjar el present més contemporani.

INTERPRETACIÓ DEL SEGLE XX

Un cop duta a terme aquesta interpretació de la història de la filosofia, Richter defineix el que ell considera que és la comesa que tenim per endavant: «La tasca que s'ha de realitzar és la de fer-les conscients (la debilitat i dependència infantils pròpies de l'Edat Mitjana), i reconciliar-les amb la sobrecompensatòria imatge d'un mateix, determinada per fantasies d'omnipotència, que fins ara, de manera unilateral, ha condicionat el desenvolupament de la nostra civilització».⁴

I és en *La crisi de la masculinitat* on Richter al·ludeix a l'origen d'on ell creu que es pot treure el model per aconseguir aquesta feina: la paràbola de sant Francesc. Recordem la llegenda que es va formar a partir d'aquesta figura: en una ciutat hi havia un llop que aterria la població, i que la gent volia matar; però sant Francesc va aconseguir que el llop canviés, a mesura que ell confrontava la població amb els seus pecats: ells havien permès que el llop es morís de gana. Amb això, el llop es va convertir en un ciutadà pacífic.

A partir d'aquí, Richter extreu la següent moral: «Sempre pot ser après de nou, que hom està personalment involucrat en allò que odia, així com sant Francesc mostra al habitants de Gubbio que ells mateixos han fet del llop que els terroritza, allò que ell és».⁵

Des d'aquest punt de vista ètic, en la seva darrera obra Richter emprèn una crítica de la ciència i de la política del segle xx, tot presentant alguns casos que ell considera com a exemplars.

Així, en el camp científic elogia: Joseph Weizenbaum, pioner en la ciència computacional, per

la seva consciència de les possibles aplicacions nocives dels descobriments científics; el bioquímic Erwin Chargaff per la seva denúncia de la «brutalització» de la ciència en la carrera comercial dels seus productes; el físic atòmic Andrew Sacharow, així com Max Born i James Franck, ambdós premis Nobel de física, per la seva lluita alertant del perill de les armes nuclears; i el matemàtic i filòsof Bertrand Russell per la seva contribució al desenllaç feliç de la crisi dels míssils a Cuba del 1962.

De tots aquests casos Richter en destaca el compromís ètic en el seu treball com a científics.

En el terreny polític, l'autor presenta la següent llista de personatges modèlics del segle xx: Gandhi pel seu «maternalisme sublimat»; Nelson Mandela per la seva reconciliació amb els seus botxins; Willy Brandt per la seva «política de la compassió».

En aquests homes, el psicoanalista hi lloa la seva capacitat de sublimar i transformar en acció, atributs tradicionalment tinguts per «femenins». Això el porta a proposar el concepte de «paternalitat responsable» (que no és el mateix que «paternalisme»), unió d'atributs masculins i femenins, com a eina del progrés social.⁶

Al final de *La crisi de la masculinitat*, Richter també presenta exponents de la societat civil més recent, els quals han sobresortit en la seva lluita per una «altra globalització»: l'economista Joseph Stiglitz, Iluminada García (Paraguay), Rigoberta Menchú (Guatemala), Neville Alexander (Sudàfrica), Fatima Hussaini (Afganistan), Guy Elhahan (Israel), ...

En l'actuació d'aquests homes i dones és on es veuria millor reflectida la presència del pensament expressat en la paràbola de sant Francesc: transformar l'odi vers els altres en consciència de la pròpia culpa, a fi d'alliberar també els violents i repressors de la seva.

VALORACIÓ

En conclusió, hi ha diversos aspectes del plantejament d'Horst-Eberhard Richter que són interessants, i en els que hom hi entreveu punts de clarividència, que s'acaben acceptant per convicció intuïtiva, però que estan basats en l'experiència d'una vida rica, gens fàcil i reflexionada: soldat alemany (fet que ell mai no va ocultar) al front rus; sense família a partir dels 20 anys (uns soldats beguts varen matar els seus pares de manera gratuïta al final de la guerra); esdevingut psicoanalista a força de treball; lluitador pacifista involucrat en batalles aparentment estèrils, etc.

Per això, les objeccions que hom pugui posar-hi des del camp de les idees, inevitablement empetteixen davant la dimensió experimentada de l'interlocutor.

Tanmateix, no vull deixar d'intentar una crítica respectuosa. En llegir els seus llibres, hom es pregunta fins a quin punt la seva obra, en la seva oposició al Racionalisme, en situar-se escèpticament davant l'esquema evolutiu trifàsic de Freud, (segurament excessivament positivista): estadi animista, estadi religiós, i estadi científic; no pot caure en una crítica romàntica de la

En canvi, la reacció
d'autoafirmació,
negadora de tota
dependència emocional,
el comportament
omnipotent, equival a
l'home de l'Edat Moderna

Il·lustració, similar a la de Jung, però aquí amb connotacions franciscanes, que pot fer tirar escales avall aquelles fites assolides per la ciència que contribueixen en el benestar, i que també poden ser respectuoses amb el medi i els altres.

D'altra banda, hi ha un element no fàcil de pair en la paràbola de sant Francesc que Richter ens recorda. La qüestió no és tant l'esforç pràctic, individual, que demana, sinó la necessitat que sigui acceptat per tota la comunitat alhora, i que, al mateix temps, el llop apreciï els esforços penitents dels ciutadans, acceptant de ser un llop simpàtic i cordial només a canvi de tenir cada dia quelcom per menjar.

Hom dirà que només es tracta d'una paràbola; però precisament per això considero que hauria d'accentuar-se més el seu caràcter al·legòric, presentant-la com un bon punt de partida, com un saber a no oblidar si es vol pensar en un horitzó pacífic, però no pas com una imatge de la qual es pugui forçar un criteri universal de valoració de la realitat històrica, i una solució definitiva a tots els problemes socials i polítics existents.

Al meu entendre, els escrits de Horst-Eberhard Richter mereixen ser més coneguts a casa nostra. Però també penso que la seva obra queda més ben il·luminada si hom la resitua en el marc de l'intent d'establir una relació entre la psicologia profunda i les ciències de la cultura, tal com Freud el va treballar.

NOTES

1. Com bé explica Paul-Laurent Assoun en el seu llibre *Freud y las ciencias sociales*, Barcelona, Serbal, 2003, p. 30, la psicoanàlisi, tal com la va concebre Freud, va experimentar un procés en el que va passar, de ser una tècnica terapèutica per a la neurosi, a una eina per a conèixer la vida psíquica normal (psicologia profunda), i posteriorment una eina de les ciències de la cultura. Sobre aquest tercer àmbit Freud va escriure algunes de les seves obres més importants: *Tòtem i tabú* (1913) (antropologia); *Psicologia de les masses i anàlisi del jo* (1921) (sociologia); *El poeta i el fantasmeig* (1908), *Un record infantil de Leonardo da Vinci* (1910), *El Moisès de Miquel Àngel* (1914) (art); *Més enllà del principi del plaer* (1919), *El futur d'una il·lusió* (1927), *El malestar en la cultura* (1930) (filosofia).

2. Veure: *Die Zeit*, 21.09.06; i *Der Spiegel*, 2.10.06.

3. L'estudi de sistemes filosòfics, a través dels coneixements que la psicoanàlisi proporciona de la personalitat del subjecte que els han realitzat, és una de les aportacions que Freud pensa que la psicoanàlisi pot fer a la filosofia; l'altra és la consideració filosòfica de l'inconscient com a realitat psíquica (veure «El interès por el psicoanàlisis», a Sigmund FREUD, *Obras completas*, Buenos Aires, Amorrortu, 1991, vol. XIII, p. 181 i 182).

4. «Dies ist das Charakteristikum des hier unterstellten Ohnmacht-Allmacht-Komplexes oder *Gotteskomplexes*, dass die mittelalterliche kindliche Abhängigkeit und Schwäche noch im unbewussten Untergrund weiterbesteht und dass es die Aufgabe der Zukunft sein muss, sie bewusst zu machen und mit dem überkompensatorischen, von Größenphantasien bestimmten Selbstbild zu versöhnen, das die Entwicklung unserer Zivilisation bislang einseitig bestimmt hat», Horst-Eberhard RICHTER, *Der Gotteskomplex*, Giessen, Psychosozial, 2005, p. 192.

5. «Es kann stets aufs Neue gelernt werden, dass man in dem, was man hasst, persönlich darinsteckt, so wie Franziskus den Bürgern von Gubbio zeigt, dass sie selbst den Wolf, den Terroristen, zu dem gemacht haben was er geworden ist», Horst-Eberhard RICHTER, *Die Krise der Männlichkeit*, Giessen, Psychosozial, 2006, p. 155.

6. L'expressió original d'aquest concepte és *verantwortliche Elterlichkeit*, i en alemany *Eltern* significa «els pares», això és, el pare i la mare.

Carles Rius és professor de filosofia.